

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

КОЛІНЬКО МАРИНА ВАДИМІВНА

УДК 316.722:316.77

ТОПОЛОГІЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Спеціальність: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Додонов Роман Олександрович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Бойченко Михайло Іванович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
теоретичної і практичної філософії;

доктор філософських наук, професор
Голубович Інна Володимирівна,
Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова, завідувач кафедри філософії;

доктор філософських наук, професор
Поліщук Олександр Сергійович,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна
академія, декан факультету мистецтв.

Захист відбудеться _____ 2020 року о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.07 Київського університету
імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-
Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету
імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала
Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий _____ 2020 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. В. Мартинч

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у сучасному світі комунікація стає домінантною формою соціальної взаємодії, акцентуються нові суб'єкт-суб'єктні, мережеві і потокові її моделі. Міжкультурна комунікація є способом буття сучасних суспільств, які зазнають суттєвих зрушень унаслідок розгортання глобалізаційних процесів, посилення соціокультурних диференціацій. Ці явища знайшли своє відображення у змінах у суспільній свідомості, відмові від моноцентричних підходів у сфері гуманітарних студій.

Осмислення соціокультурного розмаїття, прагнення до розуміння Іншого, міграційні виклики, поширення мережевих і потокових форм суспільного життя зумовлюють увагу сучасної філософії до концептів «порубіжжя», «культурний перехід», до процесів соціальної інклюзії та маргіналізації. Дискусія щодо багатополарності світу виявляє суспільні небезпеки і ризики, пов'язані з прагненням країн із недемократичними режимами завоювати пріоритетні політичні, військові, економічні позиції. Багато суспільств, до яких належить і Україна, переживають процес прискореного розвитку національної самосвідомості на тлі транснаціональних інтеграційних контекстів і посилення національної солідарності. Болісність соціокультурної трансформації в Україні, трагедія війни і наполегливі спроби привести економічні, політичні й культурні перетворення у відповідність з нормами європейської цивілізації пояснюють нагальну потребу вітчизняної соціальної філософії у рефлексії проблем меж і кордонів, культурної вкоріненості суб'єктів і взаємозв'язків домашнього світу людини з політичним світом, практик гостинності і «збирання буття з осколків».

В умовах прискорення соціокультурних змін у сучасному світі наявні методології вивчення соціальних просторів і формування соціальних практик засвідчують свою неефективність. Потрібен новий методологічний інструментарій для дослідження мінливої соціальної реальності, множинних соціальних об'єктів, до яких належить і міжкультурна комунікація. Актуальним стає розвиток такого способу мислення, в якому соціальна реальність задається не як статична сукупність окремих соціальних об'єктів, а як відкритий рухомий простір соціальних взаємодій. У цьому контексті соціальна топологія стає затребуваною філософською методологією, яка уможливує виявлення констант у безперервній змінюваності сучасного соціуму. Логіка топологічних моделей дозволяє розглядати соціальні явища в семантичному просторі значущих зв'язків і відносин, суміщень і перехресчень, морфологічних перетворень; оприявнює нові підстави для вибудовування практичних схем міжкультурного спілкування.

Зважаючи на гостроту та актуальність проблем, у дисертації запропоновано нову соціально-топологічну методологію аналізу міжкультурної комунікації – її суттєвих ознак, сучасних форм, актуальних проблем і перспектив їх розв'язання, – яка формує інструментарій для конструювання ефективних міжкультурних практик.

Ступінь наукової розробки проблеми. У філософському осмисленні топології як системно-логічної методології провідне місце належить Арістотелю, С. Азаренку, П. Бергеру, О. Боровковій, П. Бурд'є, М. Гайдереру, Е. Гусерлю, Ж. Дельзу, Ж. Дериді, К. Левіну, А. Лефевру, А. Лосеву, С. Лурі, М. Мерло-Понті,

М. Фуко. Дослідженням мінливих, рухомих форм соціальної організації, мережевих структур займалися Дж. Ло, Б. Латур, Дж. Уррі, а також В. Вахштайн, Р. Заякіна, Є. Каменський. У потрактовуванні соціальної топології ми продовжуємо теоретико-методологічну лінію, задану напрацюваннями українських науковців А. Артеменка, В. Палагути, А. Худенка. Вагомий внесок у розробку проблематики соціального простору і топологічних стратегій зробили сучасні вітчизняні дослідники – І. Голубович, О. Гомілко, В. Івашенко, М. Мінаков, С. Сероштан, І. Усанов. Топос розрізнення, який виступає методологічним інструментом дисертації, запропоновано філософськими концепціями Ж. Дериди (*differance*), Ж. Дельоза, М. Гайдегера, Е. Левінаса і проінтерпретовано у наукових розвідках М. Култаєвої, Д. Гаспарян.

Значний блок досліджень у галузі семіотики, філософії дискурсу і мови представлений працями Р. Барта, М. Бахтіна, К. Леві-Строса, Ю. Лотмана, М. Макарова, Дж. Остіна, В. Палагути, Дж. Сьорля, Ф. де Сосюра, В. Топорова, У. Еко, Р. Якобсона, М. Фуко. Закономірності та механізми розгортання міжкультурної комунікації в полікультурному просторі досить активно аналізуються в сучасній соціальній науці, зокрема в роботах європейських та американських дослідників – К.-О. Апеля, В. Беньяміна, А. Вежбицької, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Ф. Гваттари, Ж. Дельоза, Ю. Крістєвої, М. Маклюєна, А. Моля, Е. Морена, Р. Портера, А. Тойнбі, Ф. Тромпенаарса, Е. Хола, Г. Гофстеде, У. Еко. Значний внесок у розробку філософської теорії міжкультурної комунікації зробили українські філософи Є. Бистрицький, М. Бойченко, А. Єрмоленко, С. Кримський, М. Култаєва, В. Лях, В. Малахов, І. М'язова, Ю. Павленко, О. Поліщук, М. Попович, С. Пролєєв, Л. Ситніченко, М. Тур. Дуже актуальними залишаються багатопланові дослідження взаємовідносин культури і комунікації М. Бахтіна, Д. Гаври, Т. Грушевицької, С. Зенкіна, Б. Іоніна, Ю. Лотмана, А. Садохіна, С. Тер-Мінасової. Соціокультурні тенденції комунікації в умовах глобалізації та міського простору висвітлюються у розвідках західних і вітчизняних філософів – З. Баумана, С. Бергмана, Х. Беркінга, Я. Бломмаерта, С. Домніч, Г. Зіммеля, В. Зінченка, М. Кастельса, С. Куцепал, Н. Лумана, Я. Любивога, М. Маффесолі, М. Можейко, М. Оже, І. Паська та Я. Паська, М. Препотенської, Р. Сілверстоуна, М. де Серто, Е. Соджа, Г. Фесенко.

У контексті *boundary studies*, *border studies*, *frontier studies* тема комунікації у просторі соціокультурного порубіжжя набуває все більшої актуальності, що засвідчує низка досліджень зарубіжних філософів, істориків, антропологів, культурологів – О. Бреської, І. Бобкова, М. Бубера, О. Латтімора, А. Романової, А. Рібера, Ф. Тернера, А. Холодної, О. Якушенкової. У вітчизняній науковій думці, здебільшого у міждисциплінарних за характером розвідках, проблему соціокультурного порубіжжя розробляють Л. Стародубцева, О. Довгополова, В. Кочан, П. Донець, Н. Хамітов, І. Чорновол. Теоретичне осмислення, концептуалізація пограниччя були проведені Європейським гуманітарним університетом і CASE у межах проєкту «Соціальні трансформації в Пограниччі: Білорусь, Україна, Молдова» (м. Вільнюс), а основні результати викладені О. Бреським та О. Бреською, І. Бобковим, С. Пролєєвим, В. Шамрай, С. Харітоновичем, О. Даніленко, Т. Журженко.

Концепти Чужого та Іншого є об'єктом досліджень філософів і соціологів Дж. Александера, З. Баумана, Б. Вальденфельса, Ю. Габермаса, Г. Зімеля, Ю. Крістєвої, Е. Левінаса, В. Маротти, Р. Парка, В. Подороги, О. П'ятигорського, П. Рікера, Р. Салелі. Їх ідеї, а також погляди вітчизняних філософів А. Єрмоленка, Є. Бистрицького, О. Грицай, В. Кебуладзе, В. Козачинської, Т. Лютого, М. Ніколко вплинули на формування нашої наукової позиції.

Топологія сучасного соціуму залучає концепти лімінальності, трансгресії, маргінальності, які висвітлюються у філософських розвідках Ж. Батая, Ж. Бодріяра, Л. Горбунової, В. Гусаченка, К. Дженкса, С. Каштанової, В. Личковаха, Р. Парка, О. Петровської, Е. Стоунквіста, Х. Фуост, М. Фуко.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок і велику кількість наукових праць, системного філософського осмислення сутності та структури міжкультурної комунікації в сучасних конфігураціях соціального простору не представлено ані у вітчизняній, ані в зарубіжній філософії. Тому в дисертації зроблено спробу цілісного соціально-філософського дослідження сучасної міжкультурної комунікації, її тенденцій і перспектив у контексті топологічного методологічного підходу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із науково-дослідними темами кафедри філософії Донецького національного університету імені Василя Стуса «Філософські виміри сучасної соціальної реальності» (Г-10/29) та «Соціально-філософська рефлексія шляхів вирішення конфлікту на Сході України» (державний реєстраційний номер 0116U002518).

Метою дослідження є концептуалізація соціально-топологічної методології і застосування її інструментарію в соціально-філософському дослідженні феномену міжкультурної комунікації.

Досягнення зазначеної мети обумовлює розв'язання таких взаємопов'язаних дослідницьких завдань:

- визначити основні категорії та принципи соціальної топології, дефініціювати фундаментальні поняття «соціальний простір» і «топос», які розкривають місце соціальних феноменів у загальних процесах соціокультурної трансформації;

- розробити теоретико-методологічний інструментарій дослідження міжкультурної комунікації на основі соціальної топології із застосуванням феноменологічного і постструктуралістського методів;

- розглянути міжкультурну комунікацію як динамічну просторово-структуровану форму соціокультурної взаємодії;

- розкрити зміст засадничих топосів і структурних елементів домашнього світу;

- визначити топологічний статус культурного порубіжжя та обґрунтувати формоутворювальну роль понять «порубіжжя», «межа», «кордон», «фронтір» у просторі міжкультурної комунікації;

- проаналізувати трансгресивний вимір порубіжного соціокультурного буття суб'єкта і доцільність застосування терміна «трансгресант» щодо суб'єктів культурного переходу;

- обґрунтувати конструктивну цінність Іншого у процесах розвитку суспільства і міжкультурної комунікації;
- дослідити топологічні трансформації міжкультурної комунікації у сучасних соціальних ландшафтах мегаполіса, гетеротопій, віртуального простору та виявити роль комунікації у перетворенні анонімних і гетеротопічних урбаністичних просторів на соціально значущі місця;
- проаналізувати соціокультурну стратегію некоріненості і вислизання комунікантів-номадів;
- здійснити соціально-філософське узагальнення стратегій міжкультурної комунікації;
- розробити інклюзивну топологічну модель акультурації комуніканта в новому соціокультурному середовищі та обґрунтувати новаційність соціального змісту режиму диференційованого включення на прикладі соціокультурного буття мігрантів;
- довести вагомість стратегії гостинності у вдосконаленні механізму міжкультурної комунікації;
- дослідити доместикацію як м'який варіант освоєння явищ іншої культури, нових інформаційно-комунікаційних технологій зі збереженням власного культурного простору;
- виявити мовленнєві стратегії міжкультурної комунікації у сучасних топологічних умовах.

Об'єктом дослідження є соціальний простір міжкультурної комунікації.

Предмет дослідження – закономірності та особливості функціонування соціально-топологічних механізмів у просторі міжкультурної комунікації.

Методи дослідження. Граничність комунікативних процесів у просторі «між» обумовлює створення складного методологічного ландшафту, в якому поєднуються класичні та некласичні філософські теоретико-методологічні настанови. *Соціально-топологічна* методологія виступає основою філософської стратегії постановки і розв'язання питань відмінностей між суб'єктами комунікації з різних культурних груп, осмислення нових форм і конфігурацій міжкультурного спілкування, актуальних тенденцій міжкультурної комунікації, місця Іншого у соціальному просторі. Вона стала інтегративною системою, що поєднує і пов'язує між собою різні методи дослідження міжкультурної комунікації, дозволяє адекватно презентувати смисли концептів «домашній світ», «межа», «порубіжжя», «Інший» тощо. Відмова сучасних соціокультурних просторів від чітких меж, гомогенних соціальних структур, непорушних підвалин актуалізує *постструктуралістський* метод, який сприяє розумінню розмаїття культур і принципа культурного визнання, ствердженню права кожної культури на унікальність і самобутність, а тому є базовим для топологічного дослідження проблематики дисертації. *Феноменологічний* метод застосовується під час аналізу основних характеристик простору міжкультурної комунікації, пережитого досвіду, життєвого світу і дозволяє привнести до дослідження ідею смислового горизонту культури. *Герменевтичний* метод сприяє розв'язанню проблеми суб'єкт-суб'єктних відносин і досягненню порозуміння між суб'єктами у міжкультурному просторі. Вивчення міжкультурної комунікації методами герменевтики відкриває можливості для

глибокого проникнення в проблематику культурних текстів, забезпечує не тільки теоретичні узагальнення, але й практичні стратегії, спрямовані на формування прийомів ефективного спілкування.

Звернення до теоретико-методологічних положень *комунікативної філософії* викликано необхідністю осмислення аксіологічних засад комунікативних взаємодій. Відновлення раціональності у комунікативному підході відбувається через дискурс як логічний вимір комунікації та підґрунтя консенсусу. Важливість застосування аксіологічного підходу аргументовано тим, що культура є процесом творення людиною самої себе за допомогою ціннісно-нормативних регулятивів. Невід'ємність цінностей від культурних контекстів надає підстави для розуміння спільного соціокультурного фону і ціннісного простору в конструюванні міжкультурних відносин.

Семіотичний підхід дає підстави для розгляду комунікативного аспекту культури як знакової системи, яка формується із кодифікованих символічних підсистем. Культура інтерпретується як текст і як правила, що зумовлює дослідження міжкультурної комунікації у текстуальному і нормативному ракурсах. Морфологічний аналіз культурної динаміки подає культуру як співвідношення універсального, національного й індивідуального у її типологічних і топологічних параметрах. Кожен із підходів розкриває певний ракурс розуміння культури в її зв'язках з індивідом і суспільством, що є необхідною умовою дослідження механізмів міжкультурної комунікації.

Маючи на меті віднайдення теоретико-методологічної системи, у межах якої різні традиції, пов'язані з вивченням однієї і тієї ж теми, можуть бути об'єднані і взаємно збагачені, було запропоновано власну соціально-філософську методологічну стратегію, що ґрунтується на подальшій розробці соціальної топології, яка «збирає» у єдину систему теоретико-методологічні підходи феноменології, постструктуралізму, комунікативної філософії, герменевтики, наукові положення семіотики і філософії культури.

Новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній соціальній філософії інноваційну соціально-топологічну методологічну стратегію застосовано для осмислення міжкультурної комунікації, її конститутивних ознак, динаміки, сучасних проблем і тенденцій розвитку. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у таких положеннях.

Вперше:

- здійснено системне соціально-філософське дослідження міжкультурної комунікації завдяки топологічній методологічній стратегії, яка пропонує розглядати міжкультурну комунікацію як процес взаємодії субполів культурних спільнот і соціокультурних позицій комунікантів, які у зв'язках із оточенням формують суттєві комунікативні відносини;

- розширено понятійний апарат дослідження: у контексті обґрунтування процесу взаємодії суб'єкта з іншим соціокультурним середовищем як трансгресивного виходу із домашнього світу у міжкультурний простір, перебування на межі запропоновано поняття «трансгресант», яке позначає актанта, залученого до дії міжкультурних процесів;

- залучення топологічної теоретико-методологічної моделі до аналізу проблемного поля міжкультурної комунікації дозволило розробити комплекс соціально-філософських стратегій міжкультурних взаємин, до якого входять стратегії гостинності, культурного переходу, повернення в домашній світ, доместикації; у дисертації узагальнено зарубіжний соціально-філософський і соціологічний дискурс доместикації, яка переосмислюється як перспективна стратегія міжкультурних досліджень; концептуалізовано трансформацію смислового наповнення поняття «доместикації» від «одомашнення» природних об'єктів до «освоєння» соціальних об'єктів, інформаційно-комунікаційних технологій, мовленнєвих практик, що створює актуальні соціокультурні відносини.

Уточнено:

- соціальне значення анонімних просторів у принципово гетерогенному світі, що змінюють повсякденне сприйняття навколишнього простору, традиційного соціокультурного середовища, породжують нові форми міжкультурної комунікації; культурної гетеротопії як окремого культурного простору, сконструйованого за принципом кризовості, девіації або відмінності, в якому співіснують і зіставлені дві або більше культурні групи (спільноти) із властивими їм системами включення / виключення, специфічними функціями по відношенню до навколишнього простору, гетерохронним режимом часу;

- визначення топосу як полісемантичного поняття соціальної топології, що позначає множинний соціальний об'єкт та його межі, структурує й узагальнює значення взаємодіючих, таких, що перетинаються, різних смислових просторів; топоси виявляють суттєві ознаки міжкультурної комунікації, види соціального ландшафту, рухливість семантичного поля, роз'яснюють формування різних соціокультурних конфігурацій у суспільстві. Вони узагальнюють реальні модифікації комунікативної взаємодії, орієнтують до залучення Іншого у спільний простір спілкування;

- методологічне застосування феноменологічних концепцій життєвого світу, типів історичності та смислового горизонту культури, а також постструктуралістського методу розрізнення як епістемологічно перспективних інструментів дослідження соціокультурних явищ;

- репрезентацію міжкультурної комунікації як комунікативної взаємодії у соціокультурному просторі «між», де межа має вирішальне значення як топологічне суміщення смислів поділу і з'єднання при зіставленні соціокультурних полів, що взаємодіють; це дозволило розробити концепцію спільного в умовах нестійкості, мінливості, неієрархічності, транзитивності соціального простору, засновану на ідеї про цінність відмінного;

- причини і закономірності поширення тенденції світової віртуальної комунікації до розмивання етнічних меж і збереження принципу створення культурних гетеротопій за іншими параметрами – професійними і дозвільними; ризомний віртуальний простір продукує новий феномен культурних номадів, головною ознакою яких є недостатність усталених відносин з іншими соціальними суб'єктами і об'єктами, вислизання з-під контролю будь-яких дискурсів та обмежувальних заходів.

Набуло подальшого розвитку:

- обґрунтування топологічної ідентифікації соціального простору зі зв'язками, мережами і потоками соціальних відносин як атрибутами гетерогенного багатоманітного соціального світу, що перебуває в постійному русі; виокремлення топологічних принципів, які визначають напрямки дослідження явищ міжкультурної комунікації – просторовості, тілесності, впорядкованості, множинності, розрізнення, сумісності, впливу середовища, контекстуальності, конвенціональності, взаємодії мереж і потоків, соціокультурного модусу часу, трансгресивності, доместикації;

- розробка логічної послідовності топологічного аналізу процесів міжкультурної комунікації від топосів домашнього світу (центр, Дім, двері, стіна) до топосів соціокультурного порубіжжя (межа, міст, фронтір);

- положення про евристичну цінність топосу Іншого для розуміння механізмів комунікації суб'єктів з різних культур і про необхідність присутності Чужого для функціонування і розвитку суспільства; доведено, що притаманні Іншому, Чужому, Маргінальному соціальні характеристики – мобільність, відсутність «домашньої» закріпленості, приналежності до локальної структури соціокультурних зв'язків, незалежність суджень і дій – стимулюють процеси суспільної самоорганізації;

- диференціювання тенденцій комунікації, породженої міськими формами солідарності – груповою солідарністю національних кварталів, культурних гетеротопій, конструюванням єдиної міської ідентичності, яка «збирає» суб'єктну множинність і фрагментованість; відзначається суперечливий характер процесу формування інтеркультурних і космополітичних поглядів, з одного боку, і локалізації культурних громад, акцентування національної та групової ідентичності, з іншого;

- систематизація варіантів інклюзивної акультураційної моделі з принципово новим для вітчизняної науки варіантом диференційованого включення до нової громади або суспільства; вивчення досвіду мігрантів і переселенців призвело до виокремлення таких топологічних варіантів входження комуніканта в інше соціокультурне середовище: публічне включення, включення в домашній світ діаспори, інтеграція до приймаючої громади, диференційоване включення, виключення зі світу нової культури (повернення до домашнього культурного простору або маргіналізація);

- обґрунтування функціональних можливостей мовленнєвих стратегічних прийомів реалізації ефективного міжкультурного спілкування відповідно до солідарного або конфліктного характеру комунікації.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дана наукова робота є першим у вітчизняній науці ґрунтовним дослідженням простору міжкультурної комунікації на основі соціально-топологічного підходу. Отримані у дисертації теоретичні результати і методологічні напрацювання поглиблюють розуміння сучасних соціальних процесів у площині культури і комунікації.

Практична значимість роботи стає очевидною при вирішенні завдань, пов'язаних із розробкою єдиної мови комунікації різнокультурних суб'єктів, а також організацією простору міжкультурних відносин. Отримані в дисертації висновки

можуть стати основою для вироблення стратегій Міністерства соціальної політики і Міністерства культури, молоді та спорту України щодо формування програм соціальної підтримки і практичної комунікації з мігрантами, переселенцями, туристами, воїнами ООС – учасниками реабілітаційних проєктів.

Результати дослідження можуть використовуватися у процесі викладання дисциплін філософсько-гуманітарного циклу – «Філософія», «Сучасна соціальна філософія», «Філософія культури», «Культурологія», «Соціологія», «Етика», «Естетика», «Риторика».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням і логічним теоретичним узагальненням тривалої наукової діяльності здобувача. При виконанні наукової роботи опрацьовано вітчизняні та світові наукові джерела, присвячені обраній тематиці. У публікаціях у співавторстві визначено частку, що належить дисертанту. Зокрема, у публікації № 2 авторський внесок становить 0,5 д.а., автору належить повний текст підрозділу 2.3. У публікації № 3 автору належить 0,5 д.а. – повний текст статті. У публікації № 4 автору належить 0,8 д.а.: повний текст підрозділу 3.3. У публікації № 11 дисертанту належить 80 % тексту: формулювання проблеми, методологія, аналіз феномена насилля в добу античності і Нового часу. У публікації № 13 автору належить 50 % тексту: формулювання проблеми, інтерпретація Іншого у екзистенціально-феноменологічній та герменевтичній концепціях. У публікації № 20 автору належить 80 % тексту: ідея, концептуалізація аномії та кризи культури. У публікації № 24 автору належить 40 % тексту – у частині, де здійснено аналіз сучасних полемологічних вимірів гібридної війни та трансресії.

Кандидатську дисертацію на тему «Соціально-філософський аналіз концепцій кризи культури Е. Дюркгейма та П. Сорокіна» було захищено у 2000 році за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення дисертаційної роботи обговорювалися на кафедрі філософії Донецького національного університету імені Василя Стуса, кафедрі філософії Київського університету імені Бориса Грінченка, доповідалися на низці теоретико-методологічних семінарів, «круглих столів», міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, зокрема: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Ідентичність у сучасному соціумі» (м. Донецьк, 2006), Міжнародній науковій конференції «Філософські виміри сучасної соціальної реальності» (м. Донецьк, 2011), Міжнародній науковій конференції «Філософія у сучасному соціумі» (м. Донецьк, 2013), Міжнародній науковій конференції «Філософія і цінності сучасної культури» (м. Мінськ, 2014), Міжнародній науковій конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах» (м. Запоріжжя, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання і проблеми розвитку соціальних наук» (м. Кельце, Польща, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Філософія. Людина. Сучасність», присвяченій 80-річчю заснування Донецького університету (м. Вінниця, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Виклики постколоніалізму:

філософія, релігія, освіта» (м. Київ, 2017), Першому білоруському філософському конгресі «Національна філософія у глобальному світі» (м. Мінськ, 2017), Всеукраїнських наукових конференціях «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (м. Суми, 2018, 2019), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські рефлексії сучасних світоглядних дискурсів» (м. Вінниця, 2019), наукових конференціях «Київські філософські студії» (м. Київ, 2018, 2019).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження відображено у 44 публікаціях, серед яких 1 одноосібна наукова монографія, 3 розділи у колективних монографіях, 22 статті у наукових фахових виданнях із філософських наук (1 з яких включено до міжнародної наукометричної бази Web of Science, 6 – до Index Copernicus), 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, що внесені до міжнародних наукометричних баз наукового цитування, 15 публікацій в інших наукових виданнях, тезах та матеріалах виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації. Відповідно до мети, завдань та логіки дослідження дисертація складається зі вступу, 5 розділів, що включають 21 підрозділ, висновків та списку використаних джерел (413 найменувань, з них 93 джерела іноземною мовою). Повний обсяг дисертації складає 401 сторінку, з них основного тексту 365 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації з урахуванням ступеня опрацювання проблеми, охарактеризовано зв'язок роботи з науковими темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано положення наукової новизни, розкрито практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію, публікації, структуру та обсяг дисертації, особистий внесок здобувача.

У першому розділі – **«Топологія як філософська методологія організації соціального простору»** – розроблено теоретико-методологічний інструментарій соціальної топології, у межах якої досліджено соціальний простір міжкультурної комунікації. У **підрозділі 1.1 – «Огляд досліджень соціального простору в історії філософської думки»** – проаналізовано засадничий концепт соціальної топології – соціальний простір. Соціально-філософський аналіз субстанціональної і реляційної інтерпретацій простору свідчить про більш значні теоретико-методологічні можливості реляційної концепції у дослідженні соціального простору як результату соціальних взаємодій, що набуває внутрішньої єдності та має свої межі. Виділено значущі для даного дослідження історико-філософські концепції простору: антропологічне трактування простору І. Кантом, розуміння освоенного простору Г. Зіммеlem, розгляд часу і простору як суттєвих характеристик розгортання соціальної реальності А. Лефевром, З. Бауманом. П. Бурдьє представляє тенденцію до відбиття соціального простору у фізичному у формі розподілу соціальних позицій акторів і прагнення соціального простору до перетворення фізичного. А. Лефевр розробляє концепцію просторових практик, репрезентації простору і репрезентаційних просторів. У феноменологічних розвідках Е. Гусерля, М. Мерло-Понті, М. Гайдегера закладаються основи ідеї просторовості як способу існування суб'єктів. М. Гайдегер виводить просторовість як «конституенту світу».

Висвітлено акторно-мережеву теорію Дж. Ло, Б. Латура, які надають значення не тільки суб'єктам, а й матеріальним об'єктам у формуванні соціального простору. Суб'єкти і об'єкти у взаємодії конструюють одні інших і створюють соціальний простір. У підрозділі визначено соціальний простір як атрибут соціального буття, який впорядковує, визначає місце і форму організації спільної життєдіяльності соціальних суб'єктів.

У підрозділі 1.2 – «Філософське обґрунтування сутності і принципів соціальної топології» – розкрито соціально-філософський статус соціально-топологічної методології. Топологія пропонує об'ємне вимірювання складних багатопшарових соціальних феноменів і нелінійних суспільних процесів. Проаналізовано передумови топологічного способу дослідження соціальної реальності: топіку як контекстуальну організацію проблемно-орієнтованого мислення (Арістотель, Т. Вівер), яка відображає і продукує практики спілкування; топографію як осмислення розподілу топічних структур, «місцеопис» соціального простору (Б. Вальденфельс); математичну топологію, предметом якої є явище безперервності, зв'язності фігур і можливості при цьому структурних деформацій (І. Б. Лістінг, А. Пуанкаре та ін.). Топологія пропонує інтерпретацію соціальної реальності з полями і субполями відносин (П. Бурдье). Аналіз соціально-топологічних концепцій П. Бурдье, Дж. Ло, Н. Шматко, С. Азаренка, В. Вахштайна веде до визначення будь-яких соціальних структур як системи підмножин і їх взаємовідносин у соціальній множині. У вітчизняній філософії топологічна методологія відображена у наукових розробках, які запропонували розгляд становлення ідентичності як результату впливу середовища (В. Палагута), оточення (О. Довгополова), діалогу (А. Худенко), трансгресії (Л. Горбунова), «поліплосинної мережі» (А. Артеменко). Топологія впроваджує принципи просторовості, множинності, впорядкованості, сумісності, тілесності, конвенціональності. Важливими принципами соціальної топології виступають зв'язок об'єкта з оточенням, вплив середовища, створення ядра стійких відносин (Дж. Ло). Зсув у просторі відносин призводить до морфогенезу, в процесі якого утворюється нова соціальна форма. Проаналізовано засадничий методологічний принцип топології – розрізнення, який передбачає децентралізацію соціальних структур, виробляє смисли через взаємодію відмінностей всередині соціальної системи. Відбувається самостановлення соціальності через розрізнення (Н. Луман). Соціальна топологія враховує ті теоретико-методологічні зміни, що відбуваються при переході від епістем модерну до постмодерну; вона постає актуальною, коли осмислюються характерні риси постмодерної раціональності, а коли йдеться про системну обмеженість цього способу мислення, пропонує варіанти виходу з протиріч постмодерного бачення світу.

Підрозділ 1.3 – «Зміст та механізм виявлення топосу у соціальній топології» – містить характеристику топосу як базового поняття соціальної топології. Починаючи з античності, термін *topos* означав «місце», «загальне місце», але актуалізувалися його різні смислові відтінки залежно від теоретичного та практичного застосування, що виявлено у «Тімеї» Платона, «Фізиці», «Топіці», «Риториці» Арістотеля. У «Фізиці» Арістотель характеризує *topos* як місце існування речей, що надає їм просторові координати.

На підставі семантичного та компаративного аналізу було диференційовано і відокремлено поняття *топос* від поняття *топ*, що використовується у конкретних проблемних ситуаціях і розуміється як «параметр для виробництва аргументів» (В. Москвін). Узагальнено наробки сучасної соціальної філософії та соціології у розумінні топосів як «локальних соціальних порядків» (Н. Шматко) і «соціально конструйованих одиниць соціального простору» (А. Артеменко). Топос визначено як полісемантичне поняття соціальної топології, що позначає множинний соціальний об'єкт та його межі, структурує і узагальнює значення різних смислових просторів, що взаємодіють і перетинаються. Топоси утворюють «решітку» понять, які визначають параметри систематизації множинного соціального світу. На матеріалі праць О. Лосева, М. Мамардашвілі, А. Родіна, О. Боровкової висвітлено процес виявлення топосу, який складається з наступних етапів: іменування, організація діалогу, пошук перетину смислів. Обов'язковими елементами цього процесу є відношення подібності та відмінності, які встановлюються завдяки процедурі розрізнення.

У другому розділі – «**Теоретико-методологічні засади аналізу поняття “міжкультурна комунікація”**» – розкрито специфіку дослідження міжкультурної комунікації методологічним інструментарієм соціальної топології. Простежено динаміку розвитку філософських уявлень про міжкультурну комунікацію, прокоментовано потенціал наявних методологічних підходів до аналізу зазначеної проблеми і з'ясовано топологічний зміст базових понять соціально-філософського дослідження міжкультурного простору.

У підрозділі 2.1 – «**Теоретичні та методологічні підвалини соціально-філософського аналізу культури**» – простежено трансформацію змісту поняття «культура» у історико-філософському науковому дискурсі. Тлумачення культури як специфічного способу людського буття, метатексту, відображеного у матеріальних і духовних надбаннях суспільства, цінностях, у ставленні людини до себе, до Іншого і до природи, зумовлює інтерпретацію міжкультурних відносин не лише з погляду їхньої структури, загальних закономірностей і форм, але й з погляду комунікативного буття людини як виміру її культурного буття. Аксиологічний підхід характеризує культуру як механізм продукування та відтворення культурних цінностей. На підставі морфологічного аналізу вивчається динаміка культурних перетворень, варіації обрисів культурних форм відповідно до соціального простору і часу, людина в контексті її культурного оточення; складається уявлення про множинність культур. Його доповнює семіотичний підхід – розгляд культури як знакової комунікативної системи. Підґрунтям для топологічного дослідження в цьому плані стає семіосфера Ю. Лотмана. Структурний метод сприяє виявленню структурних перетворень різноманітних топологічних соціокультурних форм і розкриває значення культурних практик, які генерують смисли унаслідок створення значущих культурних відносин.

Доведено, що на виявлення специфіки окремих культур та її впливу на комунікацію працюють концепції культурних контекстів Е. Хола, Г. Гофстеде, Ф. Тромпенаарса. Ці концепції надають параметри розрізнення явищ у практиках міжкультурної комунікації і матеріал для аналізу топологічних маркерів її діючих і можливих варіантів.

У підрозділі 2.2 – «Категорії та принципи топології у дослідженні культури» – застосовано методологічний інструментарій соціальної топології до дослідження культурних відносин. Виділено категоріальну основу для дослідження культурних явищ: «соціокультурний простір», «соціокультурний зв'язок», «місце культурного суб'єкта», «соціокультурне середовище», «культурне оточення», «контекст», «комунікативна позиція», «мова» як матриця комунікативних практик. Топоси *відношення* і *порядку* визначають ключові дослідницькі вузли. Осмислення культурних кодів топологічного простору відштовхується від схем опозиційних порядків, але сучасний топологічний простір задається у відношеннях розрізнення.

Засадиною для дослідження є інтерпретація часу як відображення соціокультурних взаємин. Модифікації соціального часу обумовлюють контекстний аналіз міжкультурної комунікації. Час розглядається не тільки як міра хронологічної дистанції, але і як найважливіший ресурс сучасного суспільства. До виявлених у підрозділі 1.2 топологічних принципів додаються принципи контекстуальності, взаємодії мереж і потоків, трансгресивності, доместикації, соціокультурного модусу часу.

У підрозділі 2.3 – «Соціально-філософська концептуалізація комунікації: дефініція, структура, дискурсивний спосіб буття» – зауважено акцентування комунікативної проблематики у сучасній соціальній філософії. Дослідження спирається на розуміння комунікації не як окремої соціокультурної сфери, а як способу соціокультурного буття (Ю. Габермас, Н. Луман, Є. Бистрицький, М. Бойченко, А. Єрмоленко, В. Палагута, М. Попович, Н. Хамітов). Тлумачення комунікації як «системи взаємодій і багаторівневого соціокультурного процесу передавання та сприйняття інформації у міжособистісному і масовому спілкуванні різними каналами за допомогою різних вербальних і невербальних засобів» (С. Бориснев) зумовлює соціально-філософське осмислення міжкультурної комунікації у топологічному взаємовідношенні людина – суспільство – комунікація – культура. Комунікацію подано як багатозначне і багаторівневе явище, що має визначальний характер для сучасних суспільних процесів. Висвітлено зміст комунікативного акту і комунікативного простору як структурних компонентів комунікації. Дискурс подано як буттєвий вимір комунікації, зв'язний текст у сукупності лінгвістичних і соціокультурних чинників, узятий у контексті певної комунікативної події розгортання спільної теми.

У підрозділі 2.4 – «Міжкультурна комунікація у сучасних наукових розвідках» – визначено ключові концепти і парадигми теоретичного простору, які задіяні у соціально-топологічному дослідженні міжкультурної комунікації. Розглянуто семантичні моделі, які відіграють суттєву методологічну роль у дослідженнях міжкультурної комунікації – двочасну модель Ф. де Сосюра і трічасну модель Г. Фреге.

На підставі системно-теоретичного аналізу простежено провідну тенденцію сучасних наукових студій розглядати міжкультурну комунікацію як множинний простір комунікативних взаємодій соціокультурних підмножин. Дослідження спирається на комплекс міждисциплінарних знань; і саме соціальна філософія пропонує необхідну систематизацію та узагальнюючий теоретичний аналіз,

«збирає» результати міждисциплінарних досліджень і агрегує їх у концептуальні структури.

У підрозділі 2.5 – «Рівні і типи процесів міжкультурної комунікації» – систематизовано соціальні рівні міжкультурної комунікації – макрорівень (між культурними регіонами світу, країнами, їх союзами); мезорівень (між культурними регіонами, групами, спільнотами та організаціями всередині країн); мікрорівень (міжособистісні взаємодії комунікантів різних культур). Міжкультурна взаємодія може містити поєднання і перетин кількох рівнів, виявляти різний ступінь оприявлення того або іншого рівня. Проаналізовано вплив високого і низького культурного контексту на процес міжкультурного спілкування. Зазначено, що культурна система формується в асимілюванні множинних параметрів, які зумовлюють її неповторність. Історично значний вплив на Україну мають як індивідуалістичні, так і колективістські суспільства, тому вона займає порубіжне місце між низькоконтекстними і висококонтекстними культурами; усвідомлення цього факту є питанням не тільки теоретичним, але й доленосним: питанням зміцнення європейської ідентичності і опору колоніальному минулому.

За топологічним розміщенням комунікантів запропоновано класифікацію міжкультурної комунікації: комунікація в межах «домашньої» для однієї із взаємодіючих сторін території; комунікація в межах чужої для всіх учасників комунікації території; комунікація на теренах простору переміщення, який динамічно змінюється і не належить жодній із сторін; комунікація в межах спільної території (комунікація порубіжжя – фронтиру, прикордоння). За результатами міжкультурної взаємодії комунікантів у новому культурному середовищі подано аналіз наявних класифікацій процесу акультурації. Найбільш продуктивним результатом акультурації визнано інтеграцію.

У розділі 3 – «Топосферна конструкція міжкультурного простору» – доведено, що міжкультурна комунікація є нелінійним багатовимірним простором. Перехрещення культурних топосфер створює особливий вид спілкування суб'єктів, що мають як спільні комунікативні ознаки, так і культурні відмінності.

У підрозділі 3.1 – «Топосфера життєвого світу: топоси домашнього/політичного, приватного / публічного, сакрального / профанного світів» – підкреслено, що умовні схеми розрізнення і упорядкування соціального простору за допомогою топосів публічного і приватного, профанного і сакрального, свого і чужого завжди співвіднесені з конкретною людською спільнотою, її соціокультурною територією, культурним підґрунтям, множинністю взаємодій. Спільноти традиційного світу мали чіткі просторові і комунікативні межі, що впливало на форми солідарності і спілкування. Структури топосфери життєвого світу були жорстко ієрархизовані, поширювалися колами від домашнього світу, від центру, оточеного подальшими горизонтами (схема запропонована Б. Вальденфельсом), до віддаленого, чужого світу. Семантику поділу соціокультурного простору на «свій» та «чужий» обґрунтовано на підставі концепцій життєвого світу і типів історичності Е. Гусерля.

У підрозділі висвітлено регіоналізацію життєвого простору на приватний і публічний, сакральний і профанний як чинники, що впливають на сприйняття людиною та спільнотами навколишнього соціального світу і продукують відповідні

комунікативні практики. У сучасному світі вони діють як мережеві структури культурних субполів; коли правила і можливості доступу до різних сегментів соціального простору розширюються, межі між ними стають рухливими. Досліджено сучасну соціальну проблему, яка порушується у різних аспектах Р. Бартом, Г. Арентт, Дж. Вайнтраубом, Ю. Габермасом, М. Препотенською, О. Трубіною, – взаємопроникнення приватного і публічного, сакрального і профанного просторів, топологічного перевизначення їх меж. Відкритість просторів має перспективи створення середовища розвитку людини, формування діалогічного комунікативного простору.

У підрозділі 3.2 – «Топологічний ландшафт простору домашньої комунікації: від традиційного до постмодерного Дому» – обґрунтовано первинність домашнього світу у створенні простору культурної зустрічі. Доведено релевантність метафор домашнього світу – Дому, дверей, стіни як евристичного ресурсу у структуруванні і топологічному аналізі соціального простору. *Дім* як засадничий топос у дослідженні суспільного порядку виявляє відокремлення людини від космосу, він втілює об'єктивований світ людини і є моделлю зовнішнього світу. Відзначено сучасну інтерпретаційну трансформацію змісту топосу *Дім*, на що філософія відповідає варіантами рефлексії «бездомності», «номадизму», «мови – Дому буття» (М. Гайдегер), «Дому свого духовного простору». Семантика межі культурних світів залучає до теоретичного аналізу топоси стіни, дверей, мосту. Двері означають місце і структурний елемент домашнього світу, а також місце виходу за його межі, топологічне місце початку міжкультурної взаємодії, механізм виключення/включення до певного соціокультурного середовища. Сприяє розробленню теоретичної концепції та практичної стратегії культурного переходу і диференційованого включення топос мосту, який вимагає руху назустріч Іншому, на відміну від концепції виключення, що застосовує топос стіни і дбає про безпеку за допомогою закритого простору.

Підрозділ 3.3 – «Топологічний статус культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies» – присвячено провідній темі топологічного аналізу дисертації – простору соціокультурного співіснування і перехрещення, меж й кордонів, комунікації різних культурних спільнот. Сучасні соціально-філософські розвідки порубіжних суспільних та культурних станів продовжують низку класичних філософських і соціологічних досліджень – І. Канта (приналежності людини до світу природи і світу культури), Е. Дюркгейма (виділення категорій сакрального і профанного, аномії), М. Вебера (ролі маргінального, проблеми впливу цінностей). Порубіжжя у соціально-філософських дослідженнях пов'язано з ідеєю межі, концептом «між», який позначає топологічну подію поділу та з'єднання територій, культурної зустрічі. Потенціал понять «межа», «фронтир», «порубіжжя» містить у собі динамізм і можливості міжкультурної комунікації, відповідає характеристикам ситуативності, перехідності, розрізнення, спрямованого на пошук механізмів подальшого з'єднання. Сенс межі експліковано у поєднанні процесів розрізнення та суміщення у перманентному становленні сучасного соціокультурного простору. Порубіжжя як місце міжкультурної комунікації проаналізовано у соціокультурному контексті (*boundary studies*). Зони перехрещення культур показані як найбільш конфліктні суспільні локації, але

невизначеність містить у собі більший потенціал, аніж знайомий домашній світ; вона змушує піддавати сумніву усталені стереотипи і забобони. У суперечливості сучасних культурних векторів виробляється значний інтегруючий потенціал порубіжжя як території міжкультурного діалогу, культурного збагачення та розвитку взаємодіючих сторін.

У **підрозділ 3.4 – «Трансгресія як вимір буття трансгресантів і мешканців порубіжжя»** – динамічність перехідного простору зартикульовано у понятті трансгресії як форми взаємодії з межею можливого, прориву за наявне буття, подолання актуальних меж суб'єкта. Звернення до дослідження трансгресивного досвіду існування в порубіжних ситуаціях породжує дискурс виходу за межі норм, стимулює осмислення зв'язку девіантних і маргінальних соціокультурних практик і суб'єктної інакшості.

Обґрунтовано, що порубіжжя формує тип особистості-трансгресанта як суб'єкта соціокультурного переходу, актанта, який піддається процесу включення в певне соціальне середовище, зазнає змін під впливом нового оточення. На основі класифікації М. Трипузова систематизовано варіанти сприйняття суб'єктом соціокультурних меж: 1) ухилення від межі як небезпечної для домашнього простору; 2) прагнення до межі як нового, незвіданого, забороненого простору; 3) перебування на межі, невизначеність, порубіжність соціокультурного буття; 4) трансгресивний перетин межі: а) виломлювання зі свого світу та існування за межею (маргінальне буття), б) стирання, розмивання межі (відмова визнавати відмінність, нехтування межею), в) подолання межі, г) освоєння межі, набуття міжкультурного досвіду (феноменологічна перцепція). Теоретичне узагальнення феноменологічних позицій суб'єкта-трансгресанта реалізується у соціально-філософській рефлексії досвіду на межі, що веде до вироблення стратегій міжкультурної комунікації (толерантності, солідарності, гостинності, діалогу, доместикації). Гібридний характер порубіжжя загострює проблеми соціокультурної лімінальності, але одночасно й допомагає їх зняти, намагаючись синтезувати риси «свого» та «чужого» буття.

У **підрозділі 3.5 – «Місце Іншого і Чужого у міжкультурній комунікації»** – проблема соціального порядку і механізмів міжкультурної комунікації осмислюється крізь призму концепту Іншого. Топологічно інакшість, чужість може бути властивою домашньому світові, а може існувати за його межами. Взаємовідносини з Іншим трансформуються від неприйняття і відторгнення, втечі та байдужості до витлумачення й визнання. Підкреслено, що Інший артикулює відносини дистанції, не завершуючи остаточно своє включення. Наголошується на сприйнятті досвіду Іншого як соціокультурної й антропологічної цінності. Доведено корисність маргінальності Іншого для активізації та оновлення взаємин всередині домашнього світу і між різними світами. Одна із прийнятних стратегій зустрічі з культурним незнайомцем полягає у прагненні зрозуміти та освоїти світ Іншого.

У **розділі 4 – «Топологія міжкультурних траскторій у глобалізованому комунікативному просторі»** – проаналізовано проблемні ландшафти сучасної міжкультурної комунікації – мегаполісу, його анонімних просторів і гетеротопій, міграції, номадизму, віртуального простору. У **підрозділі 4.1 – «Комунікативні особливості міської культури»** – доведено, що техногенні та інформаційні

компоненти урбаністичного способу життя прискорюють і скорочують комунікативні контакти і процеси, призводять до посилення знеособлення й анонімності. Місто є яскравим свідченням історико-культурної трансформації соціальності. Зазначено, що міська комунікація складається з текстів і мов різних культурних груп і громад, але до комунікативних практик впроваджується тотальність принципів споживання й індивідуалізації, що впливає на формування множинної ідентичності городянина. Нові обличчя міського простору – фланер, турист (З. Бауман), номад – приймають і поширюють комунікацію «ковзання по поверхні». Анонімність міської комунікації створює ілюзорні соціальні конструкції, імітацію соціокультурних ролей, статусів, статі, віку. На противагу цій тенденції діють різні форми солідарності, виробляється стратегія толерантності. Здатність вести діалог з іншими, готовність до компромісу інтересів сприяють розвитку міжкультурної компетентності та продуктивної міжкультурної комунікації.

Підрозділ 4.2 – «Топографічна орієнтація анонімних місць і гетеротопій» – містить аналіз реконцептуалізації фрагментів міського простору у топології «близькості» М. Оже. Дослідник назвав не-місцями анонімні міські простори (вокзали, аеропорти, поїзди, готелі, парки) через їхнє перебування «між» – люди рухаються крізь них, позбавлені місця. Інтерпретація не-місця – це проблема культурних цінностей і соціальної норми. Відзначено сучасну тенденцію морфологічного перетворення не-місць на соціально змістові території (тематичні зустрічі у кафе, субкультури у парках і торговельних центрах). У соціально-філософському дискурсі все частіше їх інтерпретують як гетеротопії потоків.

Важлива риса актуальних суспільних просторів – відмова від закріплення за ними однієї функції. Експліковано зміст гетеротопії як невідповідність місця довкіллю, порушення безперервності і нормальності звичайних повсякденних місць. Узагальнено форми гетеротопій – кризові, девіаційні, гетеротопії відмінності. Як соціокультурні практики репрезентації людських світів, анонімні місця і гетеротопії стають новими формами комунікативної конфігурації, засобом картографування і проектування соціального світу, за допомогою якого людина повинна знайти себе у соціокультурному просторі.

У **підрозділі 4.3 – «Трансгресивні ознаки комунікації мігрантів»** – аналізується комунікативне буття мігрантів у топологічній логіці теоретизування. Це створює новий ракурс бачення механізму виключення / включення у певне соціальне середовище. У практичній площині це сприяє критичному осмисленню та розвитку політик міжкультурної комунікації та соціальних програм інтеграції, які майже завжди вважаються доброзичливими до суб'єктів своєї дії, але часто функціонують як устрої та організації ієрархізації і жорсткого управління. На відміну від поширеної в дослідженнях міграції традиції встановлювати чіткі межі між аналізом легальної та нелегальної міграції, в дисертації стверджується, що необхідно враховувати обидва процеси міграційного руху, а також їх перетини, щоб отримати адекватний аналіз сучасних контурів громадянства.

У **підрозділі 4.4 – «Тенденції міжкультурної комунікації у просторі віртуальних мереж і потоків»** – висвітлено актуальну соціальну тенденцію до розсіювання стійких культурних патернів і розмивання міжкультурних меж у віртуальній комунікації. Сприйняття й інтерпретація знаків віртуальної комунікації

приводить до конструювання особливої комунікативної реальності, в якій важливу роль відіграють процеси інформатизації і медіатизації, що запускають механізми симулякрізації та інсценування буття, спричиняють конструювання не тільки нових, але й таких, що не існують реально культурних знаків, образів, ідентичностей. Соціальна продуктивність віртуальної комунікації виявляється в здатності інтегрувати суспільство, пропонуванні нових форм навчання, перспективі подолання кризи освіти.

Номадна стратегія буття людини спрямована на створення нових способів організації кочівницького життя у соціальному перехідному стані. Номади протистоять територізації, живуть у просторі «між», позбавлені затишку осілості, шукають можливості соціального визнання, поліпшення умов життя, гармонію у постійному русі. Культура вибору, що формується логікою сучасного ринку і перехідним станом самого суб'єкта, надає номаду, наприклад, «цифровому кочівнику», ресурси регулювання ступеня особистої свободи, закладає нормативні та етичні перспективи розвитку як професійної, так і повсякденної комунікації. Номадизм створює стимули для активної життєдіяльності та адаптації різних соціальних груп до нових умов. Він є важливим ресурсом для соціально-філософської рефлексії буття нелегальних мігрантів та продукування таких форм суб'єктивності, що включені до співтовариства, але «не належать» до нього як стратегічні.

У розділі 5 – «Стратегії міжкультурної комунікації» – доведено, що стратегії міжкультурної комунікації задають загальний порядок соціокультурних позицій і комунікативних взаємодій суб'єктів; спрямовані на конструювання оптимального розвитку комунікації, прогнозуючи її результат.

Підрозділ 5.1 – присвячений конструюванню – «Стратегії “переходу в інший культурний світ” та “повернення додому”». Досліджено стратегії подолання меж, які характеризують прояви універсальної топологічної конструкції – культурного переходу, зміни звичного соціокультурного середовища, коли людина змушена пристосуватися до незнайомої соціокультурної системи. Конфлікт культур на рівні індивідуального, групового, суспільного сприйняття іншої культури позначається як стрес акультурації. При переході соціального суб'єкта із домашньої культури до чужої зустрічаються два різні набори уявлень, традицій, унаслідок чого можлива втрата звичних знаків і символів повсякденного буття і соціокультурної взаємодії. Акультураційний стрес може супроводжувати не тільки перехід в іншу культуру, але й зміни всередині домашньої культури, включення суб'єкта у нове соціокультурне середовище – робота, сім'я, навчальний заклад, громадська організація, місто. Для розпізнавання топологічної траєкторії соціокультурної адаптації трансгресантів проаналізовано етапи стресу акультурації – ейфорію, розчарування, корегування, прийняття, – що виводить проблему у практичну площину. Унаслідок акультурації формується нова ідентичність, або суб'єкти приймають відмінності як необхідність, або маргіналізуються. Розроблено топологічну схему виключення / включення суб'єкта до нового соціокультурного середовища та виявлено специфіку комунікації на кожному етапі процесу включення. Виокремлено топологічні варіанти входження комуніканта в інше середовище: публічне включення, включення в домашній світ діаспори, інтеграція

до приймаючої громади, диференційоване позитивне або негативне включення, виключення зі світу нової культури (повернення до домашнього культурного простору або маргіналізація). Новизна нашого підходу полягає у соціально-філософському узагальненні варіантів акультурації, а також в осмисленні своєчасності і конститутивних ознак політики диференційованого включення як такої, що реагує на умови невизначеного, мінливого, гнучкого сучасного світу.

Виділено загальні соціальні ознаки зворотного культурного шоку у процесі «повернення додому»: добровільне або вимушене повернення; очікуване або раптове; вік; попередній досвід повторного входу; тривалість перебування за межами «свого» світу; ступінь взаємодії із новим середовищем; ступінь відкритості середовища повторного входу; соціальні взаємодії з домашньою культурою під час перебування за її межами; ступінь відмінності між домашньою та приймаючою культурою. Розглянуто методи ресоціалізації в умовах повернення з війни – на прикладі феноменологічних розвідок А. Шюца і П. Гренджо.

Підрозділ 5.2 – «Стратегія гостинності у комунікації з Іншим» – пропонує топологічне дослідження комунікативної практики гостинності стосовно Іншого. Гостинність визначено як потенційну готовність або реальне надання своєї території і майна в тимчасове користування чужому. Простежено, як філософська абстракція абсолютної гостинності конкретизується у диференційованих практиках. Розрізняється гостинність як міжособистісна взаємодія і як суспільне явище, що має інституційний, державний, релігійний та інші виміри. Комунікативна модель гостинності підкреслює право гостя на «чужість». Проблема права відвідування замість права постійного проживання, заявлена І. Кантом, постає найгострішою у політичній, правовій, ідеологічній сферах, що створює концептуальне тло для сучасної соціально-філософської рефлексії феномена гостинності.

Підрозділ 5.3 – «Стратегія доместикації в освоєнні культурно Іншого» – висвітлює соціокультурну стратегію доместикації – освоєння текстів іншої культури, адаптування культурно чужого, незнайомого явища до умов певного середовища. Систематизація зарубіжних джерел з проблеми доместикації виявила обмеженість у застосуванні концепції як «одомашнення» повсякденних речей та інформаційно-комунікаційних технологій. Поширено розуміння доместикації на будь-які феномени, що переміщуються із одного соціокультурного простору до іншого і мають бути освоєні. У такому розумінні доместикація перетворюється на універсальну соціокультурну стратегію.

У підрозділі 5.4 – «Мовленнєві стратегії ефективної міжкультурної комунікації» – визначено топологічні стратегії зближення та дистанціювання. Мовленнєві стратегії зближення спрямовані на скорочення дистанції, співпрацю, взаєморозуміння. Стратегії дистанціювання доречні, якщо необхідно підкреслити свій статус або не можна уникнути конфліктності. Як приклад наводиться процедура топологічного «переписування» іменування речі. За метою реалізації виділено презентаційні, конвенціональні й маніпулятивні мовленнєві стратегії.

Комунікативні стратегії – інформування, кооперування (солідарної взаємодії), позитивної ввічливості – проявляються в мовленнєвих тактиках (наприклад залучення уваги, риторичної майстерності). Комунікативна компетентність виступає найважливішим ресурсом міжкультурної комунікації.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано основні теоретичні підсумки і узагальнено результати дослідження, що відповідають вимогам наукової новизни і свідчать про розв'язання актуальної наукової проблеми – соціально-філософського обґрунтування топологічної методології аналізу сучасного простору міжкультурної комунікації, розкриття конструктивного потенціалу соціальної топології в узагальненні сутнісних відношень і взаємодій комунікативних структур у міжкультурному полі.

1. Інтердисциплінарність теми міжкультурної комунікації зумовлює розпорошення емпіричних і теоретичних прийомів досліджень, фрагментацію отриманих результатів. Відповідно до соціально-філософської специфіки нашого наукового дослідження було задіяно методологічний потенціал соціальної топології, яка «підхоплює» ці фрагменти і «вбудовує» їх у єдину систему аналізу міжкультурної комунікації. Проаналізовано методологічний потенціал соціальної топології як філософської стратегії дослідження соціальної реальності. Доведено доцільність застосування топологічних засобів у процесі соціально-філософського аналізу суттєвих характеристик і трансформаційних параметрів соціальних явищ, а саме цілісності, меж і зв'язків з оточенням, що впливають на формування та подальшу зміну змісту цих явищ. Соціальна топологія пропонує актуальну стратегію аналізу соціальних відносин та процесів в їх динаміці і перспективі, а не фіксації застиглих соціальних форм і площинних взаємодій. Вона описує соціальні структури як системи підмножин у їх взаємовідносинах у загальній соціальній множині, «схоплює» сутність порубіжних процесів і процесів виникнення рухомих форм у просторі міжкультурних відносин. Засаднича позиція у розробці і застосуванні топологічної методології до процесів міжкультурної комунікації – виявлення топологічних смислів на межах взаємодіючих соціокультурних полів, встановленні їх зв'язків у соціокультурній множинності.

Показано, що продукування смислів міжкультурної комунікації відбувається через взаємодію відмінностей, через рух від розрізнення до включення розрізненого у спільний смисловий простір. Застосовується постструктуралістський метод розрізнення, який фокусується на багатовимірності буттєвих структур.

Важливим методологічним ресурсом дослідження міжкультурної комунікації з його орієнтацією на аналіз механізмів аперцепції множинності культурних просторів, в яких задіяні суб'єкти міжкультурної комунікації (домашнього світу, порубіжжя, світу Іншого), став феноменологічний метод сприйняття соціального простору. На підставі типів історичності Е. Гусерля (способів конституювання речово-культурного світу) виокремлено принципи впізнавання, теоретичного осмислення і практичного освоєння життєвих світів як матриці філософської рефлексії спільносвіту (термін К.-М. Маєр-Абіха).

Сумісне застосування вищезазначених методів, а також герменевтичного, комунікативного, морфологічного, включених до єдиної методологічної системи соціальної топології, дозволило узагальнити топологічні принципи дослідження явищ міжкультурної комунікації – впорядкованості, просторовості, тілесності, розрізнення, множинності, сумісності, зв'язку із середовищем, контекстуальності,

конвенціональності, соціокультурного модусу часу, взаємодії мереж і потоків, трансгресивності, доместикації.

2. Запропонована топологічна методологія є «парасольковою» для низки взаємопов'язаних методів, що уможливило розкриття змісту концептів, які задаються феноменом міжкультурної комунікації. На підставі досліджень Е. Гусерля, М. Гайдегера, Ж. Дериди, Ж. Дельоза, М. Фуко, П. Бурдьє, Дж. Ло, В. Вахштайна, Н. Шматко, О. Боровкової, А. Артеменка, В. Палагути спосіб розуміння *соціального простору* тлумачиться не як вмістилище об'єктів, а як простір соціальних позицій, зв'язків і відносин, мережевих і потокових форм, системи взаємопов'язаних вимірів буття (М. Попович), що створюють рухливий гетерогенний соціальний світ.

3. Топос є базовим поняттям методологічної стратегії дослідження. Його визначено як полісемантичне поняття, яке у соціально-філософському контексті артикулює змістове місце соціального об'єкта у множинних структурах соціального простору та умови його інтеграції до загальної соціокультурної системи. Топоси як універсальні концепти встановлюються за допомогою принципів подібності та відмінності в процедурах номінації (іменування), організації діалогу, пошуку перетину смислів (послідовність процедур – запропоновано О. Боровковою). Доведено, що в їх інваріантності закладено теоретичний потенціал для дослідження змін у соціальній реальності, тому що універсальні за формою процедури наповнюються новим змістом у відмінних соціокультурних умовах. Практичне значення топосів полягає в тому, що залежно від специфіки соціальної і фізичного простору вони використовуються для визначення позицій, побудови діалогу між представниками різних культур і формування загального міжкультурного дискурсу.

4. Під терміном «культура» в дисертації означено специфічний спосіб буття людей, метатекст, відображений у матеріальних і духовних формах, цінностях, у ставленні людини до себе, до Іншого і до природи. Культура виробляє механізм формування текстів та їх структур, тому було запропоновано інтерпретувати культурні складові як тексти і як правила. Така логіка зумовлює герменевтичний і аксіологічний аспекти вивчення міжкультурної комунікації. Остання розглядається як система соціальних взаємодій і соціокультурний процес обміну інформацією у міжособистісному та масовому спілкуванні за допомогою вербальних і невербальних засобів (С. Бориснев). Її сенсовірним чинником є розрізнення. Мережевий характер сучасного суспільства спонукає до прискорення процесу формування і поширення смислів, їх обігу у соціальному просторі; виявляє у цьому перебігу амбівалентні можливості як для взаєморозуміння, консенсусу, діалогу, так і для створення «квазі-комунікації», інсценування і симулякризації міжкультурної комунікації. Висвітлення мовленнєвих аспектів міжкультурних процесів підпорядковано соціокультурним контекстам і механізму формування топологічних конфігурацій міжкультурної комунікації.

Реалізація міжкультурної комунікації залежить від вибудовування спільного соціокультурного простору з урахуванням культурних відмінностей і особливостей комунікантів. На матеріалі моделей Е. Хола, Г. Гофстеде, Ф. Тромпенаарса здійснено соціально-філософське узагальнення культурних контекстів, які додають топологічних параметрів аналізу процесів розрізнення: індивідуалізм / комунітаризм

(ступінь внутрішньокультурної солідарності і відповідальності); універсалізм / партикуляризм; ставлення до влади; орієнтація на соціальний час (минуле / майбутнє), прагнення до визначеності / готовність до невизначеності; конкретність / дифузність; визначеність статусу досягненням / походженням; ставлення до навколишнього середовища.

5. Створення топологічної моделі міжкультурної комунікації дозволяє не тільки встановити позиції комунікантів у міжкультурному полі і зафіксувати їх зв'язки, а й узагальнити закономірності взаємовідношення комунікативних структур у міжкультурному просторі; враховуючи можливі поєднання і перехрещення, виявити соціокультурні та мовні розбіжності між ними. Схематичне картографування міжкультурної комунікації у вигляді відкритої системи пересічних кіл допомагає встановити логічні зв'язки в осмисленні взаємодіючих культурних підмножин. Аналіз розрізненого починається з виявлення топосів впорядкування соціокультурного простору: *місце, Дім, середовище, оточення, центр, включення / виключення*. Для традиційної культури характерно феноменологічне розмежування і теоретичне осмислення «свого» і «чужого» простору у топології домашнього світу – близькості / віддаленості, звичних позицій, нормальності «свого», чітких меж. Усталеність характеристик домашнього світу складає контраст до невизначеності, незрозумілості світу іншої культури. Топоси сакрального / профанного, приватного / публічного, домашнього / політичного стають точками відліку в аналізі множинного соціального світу. Вони конструюють і впорядковують соціокультурний простір, розрізняють культурні субполя у процесі їх взаємовпливів та взаємопроникнення, створення нових конфігурацій міжкультурної комунікації, яка відштовхується від розуміння «свого» світу і виходить за його межі у відкриті обрії «іншого». Топос Дому залучено для розуміння феномена «домашнього світу» та процесів культурного порубіжжя. У метафорі дверей зартикульовано топос межі, в них змикається внутрішнє і зовнішнє, окреслюючи топографію буття «між», місце культурного переходу з домашнього світу до світу Іншого. Двері позначають домашній світ і відкривають можливість спілкування із зовнішнім світом, на відміну від стіни, яка перериває і закриває комунікацію.

6. Тезаурус топологічного дослідження міжкультурних взаємин розвивають поняття *межі, порубіжжя, фронтиру, інакшості, трансгресії, трансгресанта, переходу, маргінальності*. Межу проаналізовано як онтологічну ознаку топосу. На межі скеровуються соціальні мережі і потоки, позначаються топологічні канали, в яких соціокультурні субполя об'єднуються або відсторонюються, працюють у морфології включення / виключення. Процесуальність такого буття проявлено в актуальному просторі «між» як потенціалі для переструктурування та переконфігурації. Порубіжжя позначає граничні культурні процеси, топологію розмикання замкнутого в-собі світу, потенційну готовність соціальних суб'єктів різного рівня до спільної комунікації. Фронтір є специфічним типом політичного і соціокультурного простору, який поєднує в собі риси кількох культурних територій і породжує нову культурну реальність.

7. Доведено, що топологічний стан комунікативного суб'єкта на межі культурних світів спонукає його до виходу за межі свого соціокультурного світу,

стає основою трансресивного руху до порубіжного простору. Пропонується концепція соціокультурної трансресії, в якій міжкультурна комунікація розуміється як трансресивна за своєю суттю, оскільки функціонує в постійному доланні культурних меж. У подібному культурному зіткненні визначається істотний для неї взаємно опосередкований простір інших, формулюються спільні правила, постають нові суспільні відносини. У філософський обіг вводиться поняття *трансресанта* як актанта, який взаємодіє з межею та довколишнім культурним простором, не знищує межі, а включає її до простору становлення нової культурної якості. Новий термін доречно вживати стосовно мігрантів, переселенців, будь-яких індивідуальних або колективних соціальних суб'єктів, що рухаються до іншого соціокультурного простору та «перезбирують» своє соціокультурне буття.

8. Концепт Іншого осмислено як системотвірний у дослідженні міжкультурної комунікації. Інший, Чужий, Маргінальний виходить за межі соціальних відносин приймаючої культури, завдяки чому створює проблеми з наявним порядком і стимулює групу до перегляду застарілих правил і традицій. Досвід Іншого постає соціокультурною і антропологічною цінністю, а його пізнання відкриває можливості для конструювання нових соціальних відносин, як-от диференційоване включення, віртуальна близькість географічно дистанційованих меж, які кидають виклик жорсткості розділення між включенням і виключенням. Виміри цих відносин виступають проти культурної і політичної периферії.

9. Топологічне осмислення сутнісних характеристик сучасного міжкультурного простору призводить до виокремлення таких його особливостей: транзитивності, плинності, неієрархічності, конвенціональності, суперечливого характеру процесів глобалізації і локалізації соціокультурних просторів. У сучасному глобалізованому світі триває «перезбірка» соціокультурних конфігурацій, що спонукає до топології розрізнення у дослідженні тенденцій руху до відкритості, невизначеності, непередбачуваності комунікативних варіантів, інакшості, нормалізації змін, до акцентування значущості соціальних взаємодій, що здійснюються на межі. Концептуалізація сучасних урбаністичних просторових форм визначає стратегію конституювання міста із правилами включення, щільністю та інтенсивністю контактів, змішуванням культурно «свого» і «чужого». Урбаністичні техногенні та інформаційні особливості полягають у прискоренні комунікативних процесів, анонімності, культурній мозаїчності, ризику знеособлення, розпорошеності, абсолютизації споживання; демонструють множинну ідентичність містан. Соціальною реакцією на ці процеси постає урбаністична ідея солідарності в межах локальних своєрідних культурних просторів, що засвідчують культурні гетеротопії, групова ідентифікація національних кварталів мегаполісу, формування цілісного образу міста і міської ідентичності. Таким чином, перетин і взаємодія етнічних та інших культурних груп у міському просторі супроводжується суперечливим процесом формування інтеркультурних і космополітичних поглядів, з одного боку, і локалізації культурних громад, акцентування національної ідентичності, з іншого.

Культурну гетеротопію визначено як культурний простір, виокремлений із навколишнього соціокультурного простору за функціональними ознаками кризи, девіації або відмінності, в якому зіставлені дві або більше культурних груп

(спільнот) з наявними системами включення / виключення і гетерохронним режимом часу. Орієнтація на топологію «близькості» (М. Оже) замість топології дистанції характеризує перетворення гетеротопій та анонімних взаємозамінних просторів без відмінних рис на соціально значущі місця.

10. Виявлено характерні ознаки віртуальної комунікації – конструювання специфічної соціокультурної реальності зі своїми власними організаційними принципами, відсутність чіткої ієрархічної структури (мережи і потоки), низький ступінь формалізації, розмивання культурних меж, з одного боку, та створення культурних гетеротопій – з іншого. Симулятивна функція віртуальної комунікації може спричинити конструювання не тільки реальних комунікативних взаємодій, а й примарних, які не мають реального підґрунтя, що несе ризики соціальної дезорієнтації. Відзначено продуктивну соціальну роль інтернет-культури як способу навчання. Новий віртуальний простір, у якому суб'єкт навчається, може бути одним зі шляхів виходу з кризи освіти.

З'ясовано, що впровадження віртуальних засобів комунікації, скорочення можливостей для осілого, вкоріненого на певній території способу життєдіяльності, детериторизація актуалізують номадний антропологічний і соціокультурний проєкт, який передбачає відносини відкритості на основі взаємної інформації, орієнтацію на різноманіття культурного буття. Доведено, що ризомна конфігурація визначає простір сучасної номадної комунікації, яка відповідає способу життя номадного суб'єкта і сама створює його. Зворотною стороною глобалізації стає утворення диференційованої палітри конкретних просторових структур, культурних гібридів, які поєднують у собі традиційні та такі, що заново формуються, взаємозв'язки, створюють індивідуальні, соціально затребувані локації. Крихкість, нестійкість, фрагментованість ідентичності номадного світу, множинність ідентифікації зартикульовують не «смерть» суб'єкта, а його повернення у нових образах, відтворення у нових практиках сучасної соціокультурної комунікації. Отже, можна стверджувати, що авангардні види комунікації спонукають до трансформації форм соціокультурної ідентичності.

11. Встановлено, що зміст та форми комунікації суб'єктів у новому культурному середовищі пов'язані із соціокультурним процесом їх акультурації, який може реалізуватися як інтеграція, асиміляція, сегрегація, маргіналізація. Розроблено комплекс соціально-філософських стратегій порубіжного соціокультурного буття, що містить стратегії культурного переходу, гостинності, «повернення додому», доместикації, прийоми мовленнєвих практик. Запропоновано новачійну інтерпретацію алгоритму соціокультурного включення / виключення, що ґрунтується на соціально-філософському осмисленні параметрів акультурації і призводить до топологічних варіантів: публічне включення, включення в домашній світ діаспори, інтеграція до приймаючої громади, диференційоване включення, виключення зі світу нової культури (повернення до домашнього культурного простору або маргіналізація). Стратегію *культурного переходу і диференційованого включення* проаналізовано на прикладі дослідження соціокультурного буття мігрантів. Стратегія «повернення додому» подається як одна з важливих стратегій конструювання соціокультурного буття і міжкультурної комунікації, яка може бути

застосована у проєктах повернення трудових мігрантів, реабілітаційних програмах для воїнів ООС.

12. Аналіз соціокультурних і політичних аспектів простору легальної та нелегальної міграції спонукає до зміни уявлень про суспільні форми та їх межі, до конструювання нових стратегій приналежності. Визначено зміни у соціальному дискурсі поняття нелегальних мігрантів – словосполучення «нерегулярні мігранти» вказує на процес, який розмиває саме існування чіткої межі між «зовні» і «всередині». Висвітлено значення стратегії надання громадянського статусу мігрантам через систему множинних параметрів.

13. Здійснено соціально-філософське обґрунтування стратегії гостинності, яка починається з усвідомлення ідеї особистої гостинності та співвідношення її з ідеальною моделлю гуманізму. Гостинність не асимілює відвідувача, а підкреслює право гостя на «чужість». Ідея суспільної гостинності знаходить сенс у межах національних держав, наприклад як реалізація права політичного притулку.

У дисертації вперше у вітчизняній соціальній науці узагальнено результати сучасного зарубіжного дискурсу концепції доместикації і застосовано її до пояснення процесів міжкультурної комунікації як універсальну соціокультурну стратегію. Доместикацію визначено як процес переходу соціальних об'єктів за допомогою контекстуалізації із стану нових у формат звичних, процес освоєння культурно чужих, незнайомих феноменів, адаптування їх до умов певного середовища. Доведено актуальність стратегії доместикації для розуміння особливостей інформаційно-комунікаційних змін у суспільстві і потужність її аналітичного потенціалу для протистояння моделям технологічного детермінізму.

14. Показано потенціал топологічного процедурного механізму (номінації, побудови діалогу, утвердження спільного комунікативного простору) в мовних практиках порубіжної соціальності. Визначені мовленнєві стратегії зближення і дистанціювання у солідарній та конфліктній формах міжкультурної комунікації. Подолання невизначеності, усунення конфліктної складової міжкультурного спілкування здійснюється шляхом засвоєння навичок комунікативної компетентності. Проблемні вузли цих стратегій можуть бути сприйняті як теоретичні концепти, що впроваджуються у життєво-практичні схеми відносин, які сприятимуть соціальному і культурному оновленню.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Колінько М. В. Міжкультурна комунікація: топологічний вимір : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с. (21,5 д.а.)
2. Колінько М. В. Комунікація як метадискурс соціальних взаємодій. *Філософські виміри сучасної соціальної реальності*: монографія / колектив авторів; за ред. О.В. Андрієнко, В.І. Додонової та ін. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 96–105. (у співавторстві, авторський внесок становить 0,5 д.а., повний текст підрозділу 2.3.).

3. Колінько М. В. Очасовлення культурного простору. *Практичні аспекти філософії часу* : монографія / за ред. Є. О. Лебеда. Суми : Сумський держ. ун-т, 2017. С. 39–49. (у співавторстві, авторський внесок становить 0,5 д.а., повний текст статті).

4. Колінько М. В. Трансгресія повсякденності: досвід переселення в умовах гібридної війни на Донбасі. *Гібридна війна: in verbo et in praxi* : монографія / під заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 363–379. (у співавторстві, авторський внесок становить 0,8 д.а., повний текст підрозділу 3.3.).

Наукові статті у фахових виданнях України

5. Колінько М. В. Взаємозв'язок соціального та індивідуального буття в концепції Е. Дюркгейма. *Філософія. Культура. Життя* : міжвуз. зб. наук. праць. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2001. Вип.13. С. 246–255.

6. Колінько М. В. Перспективи соціокультурної динаміки модерного світу в концепції П. Сорокіна. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2002. №1. С. 109–114.

7. Колинько М. В. Аксиологические основания бытия личности. *Интеллект. Особистість. Цивілізація* : темат. зб. наук. праць. Донецьк : ДонДУЕТ, 2003. Вип.1. Т.1. С. 26–34.

8. Колинько М. В. Антропологическая толерантность как принцип современной риторики. *Ноосфера і цивілізація*. 2005. Вип. 2 (5). С.110–115.

9. Колинько М. В. Культурное признание как стратегия мультикультурного общества. *Ноосфера і цивілізація*. 2006. Вип. 4 (7). С.135–140.

10. Колинько М. В. Гендерные метаморфозы в философском дискурсе. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б: Гуманітарні науки. 2008. № 2. С. 298–305.

11. Колінько М. В., Бездверний Ю. Ю. Историко-філософські підвалини проблеми соціального насилля. *Наука. Релігія. Суспільство*. Донецьк : ІПШІ, 2010. № 3. С. 175–183. (у співавторстві, авторський внесок – 80% тексту: постановка проблеми, методологія, аналіз феномена насилля в добу античності і Нового часу).

12. Колінько М. В. Гостинність як відкритість до Іншого. *Мультиверсум. Філософський альманах* / гол. ред. В. В. Лях. 2013. Вип. 9 (127). С. 141–153.

13. Колінько М. В., Скіртач В. М. Проблематизація суб'єкта у контексті співбуття іншого. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б: Гуманітарні науки. 2013. № 1–2, т. 2. С. 49–54. (у співавторстві, авторський внесок 50% тексту: постановка проблеми, інтерпретація Іншого у екзистенціально-феноменологічній та герменевтичній концепціях).

14. Колінько М. В. Топоси і особливості ситуаційної комунікації. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б: Гуманітарні науки. 2014. № 1–2. С. 447–455.

15. Колінько М. В. Відкритість публічного простору і комфорт приватного. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б: Гуманітарні науки. 2015. № 1–2. С. 386–392.

16. Колінько М. В. Трансгресивність моди: топологічний простір суспільства споживання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: науково-практ. журнал. 2017. № 20. С. 46–49.

17. Колінько М. В. Вплив культурних контекстів на міжкультурну комунікацію. *Світогляд. Філософія. Релігія*: зб. наук. праць. 2018. Вип. 13. С. 108–116.

18. Колінько М. В. Топос як поняття соціальної топології. *Мультиверсум. Філософський альманах* / гол. ред. В. В. Лях. 2018. Вип. 3–4 (165–166). 2018. С. 32–44.

19. Колінько М. В. Не-місця культурного простору: блукання за межами власного місця. *Культурологічний вісник* : Науково-теорет. щорічник Нижньої Наддніпрянщини. 2019. Вип. 39, т. 1. С. 70–76.

**Наукові статті в українських виданнях,
що входять у міжнародні наукометричні бази**

20. Колінько М. В., Скіртач В. М. Буття людини у період культурної трансформації (репрезентація концепції Е. Дюркгейма). *Гілея* : науковий вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. 2014. Вип. 82 (№ 3). С. 232–235. (у співавторстві, авторський внесок становить 80 % тексту: автору належить ідея, концептуалізація аномії та кризи культури).

21. Колінько М. В. Межі й горизонти домашнього світу. *Схід: аналітично-інформац. фаховий наукометр. журнал*. 2015. № 2 (134) спецвипуск. С. 97–101.

22. Колінько М. В. Двері як метаморфоза зустрічі культурних світів. *Світогляд. Філософія. Релігія* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 11. С. 111–119.

23. Колінько М. В. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies. *Схід: аналітично-інформац. фаховий наукометр. журнал*. 2017. № 2 (148). С. 91–95.

24. Dodonova V., Dodonov R., Kovalskyi Hr., Kolinko M. Polemological Paradigm of Hybrid War Research. *Philosophy and Cosmology*. Kyiv : International Society of Philosophy and Cosmology. 2017. V. 19. P. 97–109. (у співавторстві, авторський внесок 40 % тексту – у частині, де здійснено аналіз сучасних полемологічних вимірів гібридної війни та трансресії).

25. Колінько М. В. Методологічний потенціал концепції доместикації. *Схід: аналітично-інформац. фаховий наукометр. журнал*. 2018. № 5 (157). С. 47–51.

26. Колінько М. В. Дискурс-аналіз у дослідженні міжкультурної комунікації. *Гілея* : науковий вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. 2019. Вип. 141 (№ 2), ч. 2. Філософські науки. С. 69–72.

**Наукові статті у періодичних виданнях інших держав,
що внесені до міжнародних наукометричних баз наукового цитування**

27. Колінько М. Міжкультурна комунікація: від розрізнення до включення. *Intercultural Communication*. 2019. Vol. 6 (1). P. 189–212.

28. Колинко М. В. Гетеротопии на проблемной карте культуры. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*. 2019. Vol. 2. P. 141–147.

29. Kolinko M. Nomadism as a way of being of the immigrants and internally displaced persons. *EUREKA: Social and Humanities*. 2019. N. 2. P. 56–62.

Публікації в інших наукових виданнях, матеріали конференцій

30. Колінько М. В. Топологічний вимір сакралізації. *Вісник Донецького національного університету*. Серія : Філософські науки. 2016. №1. С. 173–183.

31. Колінько М. В. Культурная идентичность: конфликт общего и особенного. *Идентичність у сучасному соціумі* : матеріали Міжнар. науково-теор. конференції. Донецьк : Юго-Восток, 2006. С. 47–49.

32. Колінько М. В. Особенности дискурсивной коммуникации. *Філософські виміри сучасної соціальної реальності* : матеріали Міжнар. наукової конференції, 14–16 квітня 2011 р. Донецьк, 2011. Т. 2. С. 112–114.

33. Колінько М. В. Топологічне окреслення екзистенціального простору. *Філософія у сучасному соціумі* : матеріали Міжнар. наукової конференції, 24–26 квітня 2013 р. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т.2. С. 15–18.

34. Колінько М. В. Топосы дихотомической модели «Восток-Запад». *Філософія и ценности современной культуры* : материалы Междунар. научной конференции, 10–11 октября 2013 г. Электронные текстовые данные. Минск : БГУ, 2014. С. 730–732.

35. Колінько М. В. Топоси політичної сакралізації. *Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах* : матеріали Міжнар. наукової конференції, 25 березня 2016 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. С. 57–60.

36. Колінько М. В. Перспектива падіння за горизонт подій. *Actual questions and problems of development of social sciences* : proceedings of the International scientific-practical conference, June 28–30, 2016. Kielce : Holi Cross University. P. 179–182.

37. Колінько М. В. Соціокультурне буття в конструктах пограничного дискурсу. *Філософія. Людина. Сучасність* : матеріали Всеукр. науково-практ. конференції з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю заснування Донецького університету (м. Вінниця, 4–5 квітня 2017 р.). Вінниця : Корзун Д. Ю., 2017. С. 90–93.

38. Колінько М. В. Символ стіни у постколоніальному фронтірному дискурсі. *Виклики постколоніалізму: філософія, релігія, освіта* : матеріали III Міжнар. науково-практ. конференції (м. Київ, 18–19 травня 2017 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 13–15.

39. Колинко М. В. Дом и граница – точки отсчета культурного бытия. *Национальная философия в глобальном мире* : тезисы Первого белорусского философского конгресса / редкол.: В. Г. Гусаков и др. ; Национальная академия наук Беларуси, Инст-т философии. Минск : Белорусская наука, 2017. С. 510–511.

40. Колінько М. В. Культурний шок або стрес акультурації. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали V Всеукр. наук. конференції (Суми, 19–20 квітня 2018 р.). Суми : СумДУ, 2018. С. 340–343.

41. Колінько М. В. Феноменологічний підхід до дослідження історичної пам'яті. *Київські філософські студії – 2018* : матеріали наук. конференції (Київ, 17–18 травня 2018 р.). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018. С. 69–72.

42. Колінько М. В. Міжкультурна комунікація: інтерпретації філософського дискурсу. *Філософські рефлексії сучасних світоглядних дискурсів* : матеріали

Всеукр. науково-практ. конференції (Вінниця, 19–20 квітня 2019 р.). Вінниця, 2019. С. 75–79.

43. Колінько М. В. Гетеротопічний характер віртуальної комунікації. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали VII Всеукр. наукової конференції (Суми, 18–19 квітня 2019 р.). Суми : СумДУ, 2019. С. 379–383.

44. Колінько М. В. Топологія анонімних просторів сучасного міста. *Київські філософські студії – 2019* : матеріали наукової конференції (Київ, 16–17 травня 2019 р.). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 27–31.

АНОТАЦІЯ

Колінько М. В. Топологія міжкультурної комунікації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2020.

У дисертації здійснено системне дослідження соціально-топологічної методології міжкультурної комунікації і розроблено відповідну когнітивну модель топосфери міжкультурної взаємодії. Систематизовано топологічні варіанти сприйняття соціальним суб'єктом культурних меж і місцезнаходження міжкультурної комунікації у соціальному просторі. Розкрито потенціал поняття «між» як артикуляції динаміки міжкультурної комунікації, можливостей її переконфігурації і переструктурування. Запропоновано нову соціально-філософську інтерпретацію урбанізації міжкультурних взаємин, яка пов'язана із перетворенням анонімних і гетеротопічних культурних просторів на значущі місця з соціокультурним навантаженням, з активізацією міграційних і туристичних форм комунікації, з виникненням сучасних моделей соціокультурного номадизму. Подано комплекс стратегій міжкультурної комунікації, що спрямовані на конструювання оптимального розвитку комунікації представників різних культур, які прогнозують її результат.

Ключові слова: соціальний простір, топос, соціальна топологія, культура, міжкультурна комунікація, межа, порубіжжя, культурний перехід, включення / виключення, трансгресія.

АННОТАЦИЯ

Колінько М.В. Топология межкультурной коммуникации. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2020.

В диссертации осуществлено системное исследование социально-топологической методологии межкультурной коммуникации и разработана соответствующая когнитивная модель топосферы межкультурного взаимодействия. Систематизированы топологические варианты восприятия социальным субъектом культурных границ и расположения межкультурной коммуникации в социальном

пространстве. Раскрыт потенциал понятия «между» как артикуляции динамики межкультурной коммуникации, возможностей ее переконфигурации и переструктурирования. Предложена новая социально-философская интерпретация урбанизации межкультурных отношений, которая связана с преобразованием анонимных и гетеротопических культурных пространств в значимые места с социокультурной нагрузкой, с активизацией миграционных и туристических форм коммуникации, с возникновением современных моделей социокультурного номадизма. Представлен комплекс стратегий межкультурной коммуникации, направленных на конструирование оптимального развития коммуникации представителей различных культур, прогнозирующих ее результат.

Ключевые слова: социальное пространство, топос, социальная топология, культура, межкультурная коммуникация, граница, пограничье, культурный переход, включение / исключение, трансгрессия.

SUMMARY

Kolinko M. V. Topology of intercultural communication. – The qualification academic work on the right of manuscript.

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophical Sciences in specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Borys Grinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2020.

The thesis contains first systematic study of the socio-topological methodology of intercultural communication with the relevant cognitive model of the intercultural interaction toposphere. The categorical framework of social topology has been elaborated. It has been noted that any social structure is determined by the topology of the environment. Topological dimension implies the consideration of phenomena of intercultural communication in the system of their ties with the environment, and associated phenomena that affect the change of meaning and limits of the phenomenon. It has been found that the equivalence between the topological form of the object and the object itself exists until its transformations destroy the core of stable social relations. The thesis reveals the topology of contemporary culture and provides a methodological socio-philosophical basis for the spatial analysis of intercultural communication. The system of concepts of cultural topology has been suggested. Intercultural communication is approached as an open dynamic system, which is determined by a set of intercultural interactions. If significant elements of this intercultural set fall out of the network of relations, its network shape becomes destroyed, and a new cultural form appears as a result of morphogenesis. The social topology points at the analysis of the flowing objects, changing in the cultural and symbolic dimension, which include intercultural communication; these objects are drifting constantly, and making new configurations of relations, “rearrange” themselves depending on the cultural components.

Topological analysis of intercultural dimension starts with the problem of *place* and *boundary*. Places as hubs of social relationships are linked / separated by boundary threads. The home world has the phenomenological characteristics of trusting, familiar, preferably understood, natural, naïve, and normal. It has been found that the toposphere of the home world consists of the topos of the center, House, door, wall. Doors, as the topos of sociocultural being “in between,” point not only to transitivity, but also to the difference

between worlds before the border (home world) and beyond it (the other world). The door event manifests itself in a transition to another, unfamiliar, incomprehensible, dangerous world, crossing borders, possibilities of freedom.

Identifying the cultural territory as home or foreign leads to an analysis of the topology of the interaction of subjects in the home or foreign territory for one of them, and more rarely, when in the common territory. Topological variants of arrangement of intercultural communication in social dimension have been systematized: 1) in the home territory of one of the interacting parties (in the foreign territory for the other party); 2) in a foreign territory for all participants of communication; 3) when location is not placement, but movement (dynamic communication dimension which does not belong to either party); 4) in the common territory (border communication: frontier, border-zone).

When communication is conducted on the border of the cultural worlds, it challenges the orderliness of the limited home world. The potential of the concept of “inter” as an articulation of the dynamics of intercultural communication, its reconfiguration and reconstruction possibilities have been discussed. The topological functioning of the boundary unfolds as an event of creation of the world, and not division the already created one. A comparative analysis of the studies of different types of boundaries has been carried out: *boundary studies*, *border studies*, *frontier studies*, which led to the conclusion about the interaction and synthesis of these *borderland* theories in the modern academic discourse and the formation of one complex organized area of study. Borderland offers a new type of identity – hybrid identity. This concept is studied within the broader concept of transitional identity (hypho-neted self, caught between the worlds). Contemporary identity has been characterized as being constantly produced and modeled.

In order to construct and realize an identity the presence of the Other is required. Otherness is conceptualized as an awareness of differences in the dimension of community. The transgressive nature of intercultural communication as the one that functions in the constant overcoming of cultural boundaries has been emphasized. The desire to escape beyond its socio-cultural world becomes the basis for a transgressive movement into the marginal dimension. Topological variants of perception by the social subject of cultural boundaries have been revealed: avoidance, repulsion for the border as a dangerous and hostile to home world; desire to reach the border as an unknown dimension; staying on the edge, uncertainty, marginality; border crossing – marginal existence beyond the border, overcoming the border (integration), blurring and destroying the border (refusal to recognize it); capture of the border (phenomenological perception: gaining cross-cultural experience); philosophical reflection of the border and development of intercultural strategies (hospitality, tolerance, solidarity, dialogue, domestication).

Based on the results of the inclusion of communicators in the new cultural environment, a generalization of modifications of acculturation has been suggested: integration, assimilation, segregation, marginalization. Perceptions of potentially marginalized groups and entities are influenced by the level of intercultural competence of the society and its willingness to accept the differentiation.

A new socio-philosophical interpretation of urbanization of intercultural relations has been proposed, which is connected with the transformation of anonymous and heterotopic cultural dimensions into important places with anthropological and sociocultural capacity, with the activation of migration and tourist forms of

communication, and emergence of modern models of sociocultural nomadism. The nomad's way of being meets modern sociocultural, economic, and political challenges. Deterritorialization, spatial fragmentation, and dispersion, continuous impact of the uncertainty and the need to reconstruct their identity make the nomad realize their place in the world not as in a shelter, House, a closed location, but as an open transnational meeting dimension, where one may produce new meaning, rules, and values. The research program of nomadism provides tools for analysis of the intercultural interaction in the social environment of migrants, displaced people, and digital nomads. In particular, it is an important resource for the socio-philosophical reflection on the problem of illegal migrants and other forms of subjectivity, which are actually included in a particular society but do not belong to it formally. Differentiated inclusion has been treated as a new socio-philosophical strategy for interaction with a culturally different society.

The thesis provides a set of intercultural communication strategies aimed at shaping of the best possible communication development between representatives of different cultures, and predicting its result. Common approximation and distance strategies have been defined. Strategies of rapprochement: hospitality, domestication, cultural transition and homecoming have been conceptualized. Methodological extrapolation of domestication to the phenomena of intercultural communication has been carried out. Its importance as a factor of implementation of the goals of intercultural communication has been proved.

Key words: social space, topos, social topology, culture, intercultural communication, boundary, borderland, cultural transition, inclusion / exclusion, transgression.

Підписано до друку 10.01.2020 р. Формат видання 60х84/16.
Ум. др. арк. 2,33. Тираж 104 пр. Зам. № 0-2.
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.